

ІНФОРМАЦІЯ

про результати моніторингу громадської думки і психоемоційного стану суб'єктів освітнього процесу на звільнених територіях Донбасу

Мета моніторингу, основні результати якого викладено нижче, полягає у з'ясуванні особливостей сприйняття працівниками освіти та учнівською молоддю звільнених територій Донбасу суспільно-політичної ситуації в Україні загалом і в їхньому регіоні зокрема; відстеженні тенденцій їх соціально-психологічної реадаптації; виявленні ймовірних ризиків, які може становити для успішного здійснення на цих територіях навчально-виховного процесу наявний стан думок і настроїв його учасників.

Моніторинг розпочато Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України наприкінці 2014 р. Через рік, 27 листопада – 30 грудня 2015 р., проведено його другий “зріз” (характеристики вибіркового сукупностей респондентів, інші необхідні відомості про опитування та розподіли відповідей на запитання анкети наводяться в Додатку).

Порівняння даних, отриманих під час першого і другого “зрізів” моніторингу, засвідчує деяке зменшення серед працівників освіти Донбасу частки тих, хто вважає, що події в Україні розвиваються в неправильному напрямі. Якщо рік тому за сумою відповідей “скоріше у неправильному” та “однозначно у неправильному” вона становила 51,4%, то нині 45,7% (у Донецькій області – 48,7%; у Луганській – 37,7%). Проте ця частка все ж значно переважає (більш як удвічі) частку працівників освіти, які дотримуються протилежної думки: тією чи іншою мірою позитивну оцінку подіям, що відбуваються в Україні, дають лише 21,6% респондентів цієї категорії. Звертає на себе увагу також те, що певні позитивні зрушення в оцінюванні освітянами подій, які відбуваються в Україні, жодною мірою не позначилися на їх сприйнятті учнями. Статистично достовірних змін у відповідях донецьких та луганських старшокласників на це запитання не виявлено. Тією чи іншою мірою негативні оцінки тому, що відбувається в Україні, дають 61,4% представників учнівської молоді, а тією чи іншою мірою позитивні – лише 12,4%.

Ці події здебільшого викликають в опитаних (як у старшокласників, так і працівників освіти) емоції, які вказують на високу ймовірність посттравматичних стресових розладів. Щоправда, впродовж року, що минув від часу попереднього опитування, в характері емоційного реагування респондентів на поточні події сталися деякі зміни, проте вони не піддаються однозначній інтерпретації. Так, серед працівників освіти дещо зменшилася частка тих, хто відчуває страх (з 39,5% до 33,9%), але водночас почастишали прояви тривоги (66,1% і 76,9%, відповідно), образи (22,9% і 26,2%, відповідно), гніву і люті (21,2% і 25,4%, відповідно). Здавалось би, більш односпрямованими є зміни у психоемоційному стані старшокласників: серед них зменшилися частки як тих, що відчувають страх (із 43,5% до 37,7%), так і тих, хто відчуває тривогу (з 57,8% до 51,0%). Проте й тут спостерігається зростання частоти негативно забарвлених почуттів, а саме: ненависті (17,5% і 21,8%, відповідно), гніву і люті (33,3% і 36,5%, відповідно). Доволі великою в обох вибіркових сукупностях залишається також “питома вага” осіб, які відчувають горе (освітяни 32,3%; учні – 36,9%), відчай і песимізм (освітяни – 23,6%; учні – 17,9%). Водночас з певною обережністю можна говорити про слабо виражену тенденцію зростання показників емпатійності: прояви співчуття засвідчують 38,6% освітян і 45,7% старшокласників (рік тому ці частки респондентів становили 36,6% і 43,9%, відповідно).

Негативні зрушення простежуються в розумінні опитаними сутності збройного конфлікту на Донбасі. Якщо рік тому частки тих, хто кваліфікує його як народну війну проти окупантів, становили 32,1% серед працівників освіти і 28,9% серед учнівської молоді, то нині вони зменшилися відповідно до 28,4% і 25,3%. Натомість із 31,1% до 36% зросла кількість освітян, котрі вважають збройний конфлікт на Донбасі “нікому не потрібною війною, яку розв’язала нинішня українська влада”. Ще виразніше збільшилася частка таких респондентів серед старшокласників – вона зросла з 37,5% до 45,1%, сягнувши, як бачимо, мало не половини вибіркової сукупності. Тобто порівняно з освітянами в учнівському середовищі проросійські тлумачення воєнних дій на Донбасі поширюються випереджувальними темпами. І це опосередковано

вказує на слабку залежність поглядів учнів від педагогічного впливу (якщо навіть припустити, що такий вплив не має переважно проросійського забарвлення).

Аналогічні (негативні) зрушення виявляє й динаміка покладання респондентами відповідальності за ситуацію, яка склалася в Україні, на ті чи інші внутрішні та зовнішні чинники. Частки тих, хто звинувачує в наявній ситуації старе керівництво країни на чолі з В. Януковичем, зменшилися (серед освітян – з 39% до 35,8%; серед старшокласників – з 38,1% до 27,9%), а тих, хто вважає винним нове керівництво на чолі з П. Порошенком, відповідно зросли (серед освітян – із 40,7% до 46%; серед старшокласників – з 39,2% до 43,5%). Крім того, серед працівників освіти з 27,7% до 21,7% зменшилася кількість тих, хто покладає відповідальність за ситуацію в Україні на Російську Федерацію. Практично незмінними залишаються частки опитаних, які звинувачують країни ЄС та США (працівники освіти – 16,6%; учні – 18,9%).

Дедалі більше опитаних вважають невиправданими ті втрати (серед військових і мирних жителів, а також у сфері економіки регіону), яких зазнає Україна в зоні АТО. Такої думки тією чи іншою мірою дотримуються 72,4% працівників освіти (проти 69,3% під час попереднього опитування) і 64,2% старшокласників (проти 56%). З приводу заходів української влади щодо запобігання жертвам серед мирного населення думка освітян за рік практично не змінилася: тією чи іншою мірою ефективними їх вважають ледь більше 17%, неефективними – 58%. Частка учнів, котрі оцінюють ці заходи як тією чи іншою мірою ефективні, дещо збільшилася (з 14,4% до 20,3%), а тих, кому видаються вони неефективними, – трохи (неістотно) зменшилася (з 59% до 56,5%).

Надто повільно приходять навіть до працівників освіти, не кажучи вже про учнів, усвідомлення потреби екстраординарних заходів, до яких змушені вдаватися центральні органи державної влади в умовах воєнного конфлікту. Ідеться, зокрема, про призупинення урядом України виплати пенсій, соціальної допомоги та зарплат бюджетникам на захоплених територіях до відновлення там української влади. Кількість освітян, які тією чи іншою мірою підтримують цей захід (29,6%, приріст становить 9%), залишається значно меншою від частки

тих, хто його не підтримує (52%, зменшення становить близько 15%). У вибірці учнівської молоді ставлення до цього заходу істотно не змінилося: тією чи іншою мірою підтримують його 22,5% опитаних, не підтримують – 65%.

Досі трапляються серед освітян (16%) та старшокласників (майже 24%) і ті, хто більш або менш категорично висловлюється проти рішення керівництва країни про виведення всіх організацій державної форми власності, у т. ч. вищих і середніх навчальних закладів, із тимчасово окупованих територій. Тією чи іншою мірою схвалюють це рішення 60,1% працівників освіти і 48,1% учнів, але тільки кожен третій освітянин і кожен п'ятий учень підтримують його однозначно. Кількість тих, що не визначилися, становить відповідно 24% і 28%.

Під час останнього опитування до анкети було включено також запитання, що стосуються ставлення до Мінських угод та ролі Збройних сил України як гаранта перемир'я і миру на Донбасі. Із думкою, що “Мінським угодам немає альтернативи, їх виконання – єдиний шанс досягти миру на Донбасі”, погодилися 20,8 % працівників освіти і 13,6 % старшокласників. Не згодні із цією думкою 54,1 % освітян і 50,1 % учнів, які поділяють тезу “Мінські угоди не працюють, потрібен інший шлях залагодження воєнного конфлікту на Донбасі” (не визначилися з відповіддю 25,1 % і 36,3 %, відповідно). Частки тією чи іншою мірою згодних і не згодних з тим, що “гарантією перемир'я і миру на Донбасі може бути тільки надійність української армії”, серед працівників освіти виявились фактично однаковими – 38,4 % і 37 %, відповідно. У вибірці старшокласників кількість не згодних (44,9 %) істотно переважає частку згодних (28 %). Не змогли визначитися щодо цього питання 24,6 % освітян і 27,1 % учнів.

Протилежноспрямовані тенденції засвідчує динаміка ставлення респондентів до країни-агресора. Опитані частіше, ніж рік тому, обирають для характеристики цього ставлення слова як нейтральної та позитивної модальності (сусід, партнер, друг, союзник, старший брат), так і модальності негативної (ворог, агресор). Проте останні, як і раніше, сумарно поступаються означенням з нейтральною і позитивною модальністю, особливо серед учнівської молоді. Так, ворогом Росію вважають 20,3% старшокласників

(приріст становить + 1,8%), агресором – 38,3% (+ 7%), а просто сусідом – 51,1% (+ 6,5%), другом – 23,6% (+ 4%), партнером – 22,9% (+ 0,3%), союзником – 19,3% (+ 2,6%), старшим братом – 16,2% (+ 5,3%), прикладом для наслідування – 9,9% (+ 1,6%). У працівників освіти частота вибору всіх означень зазвичай є нижчою, ніж у старшокласників (“сусід” – 44,3%, “партнер” – 16,7%, “друг” – 7,2%, “союзник” – 6,8%, “ворог” – 14,3%, “агресор” – 35,6%), що, знову ж таки, дає підстави припустити: не їхній вплив відіграє вирішальну роль у формуванні поглядів учнів. Ці погляди формуються радше під впливом сім’ї та проросійської пропаганди, яка залишається широкодоступною для молоді на звільнених територіях.

Про те ж саме свідчить і той факт, що майже кожен п’ятий із працівників освіти (19,6%) досі не може визначити свого ставлення до Росії. Старшокласників, які не визначилися зі своїм ставленням до неї, помітно менше – 11,6%. При цьому їхня кількість порівняно з попереднім опитуванням скоротилася більше ніж у півтора разу, тоді як кількість освітян з невизначеним ставленням до країни-агресора залишилася фактично незмінною.

На тлі певного посилення проросійських симпатій та зростання негативізму щодо дій української влади на звільнених територіях не послаблюються, однак, позитивні тенденції, зафіксовані рік тому у громадській думці суб’єктів освітнього процесу. Як і тоді, переважна більшість опитаних не бажає виходу Донбасу зі складу України. За збереження нинішнього статусу Донеччини та Луганщини як областей Української держави висловлюються 58% працівників освіти і 49,6% старшокласників, ще 23,6% освітян і 15,6% учнів обстоюють автономію своїх регіонів, але в складі України*. Ідеї Новоросії, незалежності ДНР і ЛНР, а також перетворення Донецької та Луганської областей на суб’єктів Російської Федерації поділяють загалом лише 2% працівників освіти (на 3,7% менше, ніж рік тому) і ледь більше 13% старшокласників.

Очевидним позитивом є також те, що респонденти здебільшого вважають: попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу. Частка старшокласників, які в цьому переконані, становить 60,9%

* Жодна з наведених цифр за рік не зазнала зменшення – навпаки, збільшилася, хоча це збільшення й не сягає статистично достовірного рівня.

(протягом року вона істотно не змінилася), частка працівників освіти зросла з 64% до 72,6%. Ті, хто дотримується протилежної думки (“Україна занадто різна, і в одній державі нам не ужитися”), перебувають в абсолютній меншості (освітяни – 6,9%; учні – 17,6%). Проте ці позитивні тенденції не слід і переоцінювати. Потрібно враховувати зокрема ту обставину, що приблизно кожен п’ятий освітянин і старшокласник (20,5% і 21,5%, відповідно) усе ще не має визначеної думки щодо перспективи збереження цілісності держави, а 15,1% працівників освіти і 17,6% учнів не визначили своєї позиції стосовно статусу Донецької та Луганської областей.

Належить зважати й на почуття, які переживають опитані, думаючи про майбутнє країни. Вони залишаються значною мірою амбівалентними. З одного боку, це надія (освітяни – 47,3%; учні – 52,7%), оптимізм (освітяни – 15,2%; учні – 13,9%), упевненість у майбутньому (освітяни – 8,6%; учні – 16,9%), з другого – песимізм (освітяни – 11,7%; учні – 11,3%), тривога (освітяни – 62,1%; учні – 38,9%) і страх (освітяни – 23,1%; учні – 14,1%). За рік, що минув від попереднього опитування, у співвідношенні цих почуттів відбулися певні зміни. У вибірці старшокласників емоційне тло сприйняття майбутнього почало змінюватись на краще. Так, частка учнів, які думають про майбутнє країни з надією, збільшилася (із 46,1% до 52,7%), а тих, хто відчуває страх, зменшилася (з 19,5% до 14,1%). Інші зміни хоча й не сягають рівня статистичної значущості, теж мають позитивне спрямування. Як наслідок, сумарно почуття з позитивною модальністю істотно переважають негативно забарвлені. Натомість у вибірці працівників освіти почуття тривоги і страху (їхня сумарна “питома вага” збільшилася із 76,8% до 85,2%) явно домінують над почуттями надії та оптимізму (62,5%). Отже, з деякою обережністю можна стверджувати, що психоемоційний стан учнівської молоді на звільнених територіях виявляє тенденцію до поліпшення, тоді як у працівників освіти він не тільки не поліпшується, а й погіршується.

Певне поліпшення психоемоційного стану учнів чи принаймні відсутність ознак його погіршення частіше, ніж під час попереднього опитування, констатують і їхні вчителі. Частка працівників освіти, які заявляють, що від

початку навчального року він змінився в кращий бік, збільшилася з 19,6% до 26,8%, а частка тих, на чю думку емоційне самопочуття учнів, навпаки, змінилося в гірший бік, зменшилася з 30,3% до 18,1%. У цьому ж контексті слід розглядати й динаміку оцінок та самооцінок респондентів, що стосуються здатності школярів належним чином навчатися в тій ситуації, яка склалася в умовах воєнних дій на Донбасі. Якщо рік тому таку здатність тією чи іншою мірою підтверджували 55,9% освітян і 51,3% учнів, то сьогодні відповідні показники зросли до 73,5% і 62,9%. У сукупності всі ці зміни дають підстави говорити про підвищення рівня соціально-психологічної адаптованості учнівської молоді, що мешкає на звільнених територіях.

Поліпшенню емоційного самопочуття учнів, безперечно, сприяє поступове налагодження стану справ у навчальних закладах. Тією чи іншою мірою позитивно оцінюють стан освітньої галузі на звільнених територіях 73,7% працівників освіти і 62,2% старшокласників (приріст позитивних оцінок порівняно з попереднім опитуванням становить відповідно 10,9% і 8,3%). Задовільними є, як правило, і міжособові взаємини у шкільних колективах: понад 80% старшокласників загалом влаштовують стосунки як з однолітками, так і вчителями. Разом з тим не можна закривати очі на те, що кожен п'ятий з опитаних (освітяни – 20,2%, учні – 21,3%) сумнівається в здатності школярів належно вчитися за наявних обставин. Це свідчить про потребу посилення психологічного супроводу навчально-виховного процесу.

Більш дієвої психологічної допомоги потребують, зокрема, вимушені переселенці із зони, де відбувалися чи відбуваються нині бойові дії. Таким переселенцем, за даними опитування, є кожен дев'ятий старшокласник, що навчається на звільнених територіях. На думку понад 70 % працівників освіти, колективи навчальних закладів надають відповідну моральну й матеріальну допомогу вимушеним переселенцям та їхнім сім'ям достатньо активно. Проте учнів, котрі дотримуються такої ж думки, значно менше – лише 39 %. А тих, хто вважає, що ця підтримка практично не надається, та вагається з відповіддю, разом серед старшокласників чи не в п'ять разів більше, ніж серед освітян – 45 % і 9,6 %, відповідно. Ще критичніше з цього приводу висловлюються самі

старшокласники-переселенці: підтримку, яка їм надається, вважають недостатньою або такою, що практично не відчувається, 26,1%. Разом з тими, хто не визначився з відповіддю, це становить 62,5%.

На особливу увагу заслуговують результати аналізу даних, що відображають зв'язок громадсько-політичної позиції респондентів і їхнього психоемоційного стану. Як видно з двомірного розподілу відповідей на запитання анкети, ті працівники освіти і старшокласники, котрі вважають, що на Донбасі Україна веде народну війну проти окупантів, у середньому в 1,5 – 2 рази частіше, ніж респонденти з проросійським баченням цього збройного конфлікту, переживають позитивні почуття (надію, оптимізм, гордість, співчуття тощо), коли сприймають поточні події, що відбуваються в країні, чи, тим паче, коли думають про її майбутнє. І настільки ж рідше їх охоплюють негативно забарвлені почуття (тривога, страх, гнів, ненависть і т. ін.). Наприклад, страх серед них відчуває, думаючи про майбутнє країни, 5 – 7 % опитаних, а серед освітян і старшокласників, які дотримуються російської точки зору на те, що відбувається на Донбасі, – 35,7 % і 17,7 %, відповідно. Так само чітко (з різницею в 1,5 – 2, а то й у 3 рази) диференціюються позитивні і негативні почуття тих респондентів, які вважають, що Україну можна зберегти як єдину державу, і тих, котрим видається, що в одній державі нам не ужитися. Отже, маємо статистично підтверджену закономірність: психоемоційний стан суб'єктів освітнього процесу на звільнених територіях істотно залежить від їхньої громадсько-політичної позиції. Це, у свою чергу, ставить під сумнів поширену думку про можливість (більше того, декларовану вимогу) “деполітизації” проблеми надання їм психологічної допомоги. Звичайно, психологічна допомога має надаватися всім, хто її потребує, незалежно від їхніх політичних поглядів. Однак слід усвідомлювати, що достатньо ефективною вона буде лише в тому разі, якщо поєднуватиметься з відповідними просвітницькими заходами, суттєвими зрушеннями в громадській думці освітян, ненав'язливим, але цілеспрямованим формуванням патріотичного світогляду молоді.

Окремо слід сказати про деякі відмінності у громадянській думці та психоемоційному стані донеччан і луганчан, що мають місце, незважаючи на загалом однакові умови проживання в ситуації воєнного конфлікту. На Донеччині проросійські тлумачення суб'єктами освітнього процесу поточних подій, лояльне ставлення до країни-агресора та критичні оцінки рішень і дій української влади простежуються, як правило, більшою мірою, тоді як на Луганщині дужче відчувається поляризація громадської думки з тих самих питань.

Так, частка освітян і старшокласників, котрі тлумачать збройний конфлікт на Донбасі як нікому не потрібну війну, розв'язану нинішньою українською владою (освітяни – 37,8 %, учні – 46,8 %), є істотно більшою за кількість респондентів, що сприймають цей конфлікт як народну війну України проти окупантів (освітяни – 26,9 %, учні – 19,6 %). А на Луганщині прихильників цих діаметрально протилежних точок зору приблизно порівну: серед працівників освіти – 31,5 % і 32 %, відповідно; серед учнів 40,7 % і 40,2 %, відповідно. Агресором вважають Росію 49,5 % луганських старшокласників і лише близько 34 % донецьких, другом – 19 % і понад 25 %, відповідно. Як партнера сприймають її серед працівників освіти майже 19 % на Донеччині і помітно менше на Луганщині – 11,6 %. Переконані, що попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу, понад 70 % учнівської молоді в Луганській області і ледь більше 57 % у Донецькій. Призупинення урядом України виплати пенсій, соціальної допомоги та зарплат бюджетникам на захоплених територіях підтримує понад третину учнівської молоді Луганщини (33,5 %) і чи не вдвічі менше – Донеччини (18,3 %).

Більш виразні патріотичні устремління вочевидь кореспондують із дещо кращим емоційним самопочуттям луганських старшокласників, порівняно вищим рівнем їхньої соціально-психологічної адаптованості. Так, з почуттями надії та оптимізму вони думають про майбутнє країни частіше від донецьких однолітків (Луганщина – 61,3% і 22,1% відповідно; Донеччина – 49,4 % і 10,7 %, відповідно) і рідше від них – з тривогою (Луганщина – 34,2 %; Донеччина – 40,8 %). Свою здатність належним чином навчатися в умовах воєнного

конфлікту тією чи іншою мірою підтверджують понад 76 % учнівської молоді в Луганській області, тоді як у Донецькій такої думки дотримуються лише близько 58 % старшокласників.

Проте слід наголосити, що виразніша проукраїнська позиція луганчан спостерігається далеко не завжди, не є достатньо послідовною і вони в ряді випадків демонструють саме поляризацію поглядів та відповідних настроїв, а не їх переважно патріотичне спрямування. Іноді проросійська налаштованість частини респондентів виявляє себе на Луганщині навіть більшою мірою, ніж на Донеччині. Достатньо промовистим (і прикрим!) у цьому розумінні є, приміром, той факт, що саме в Луганській області зафіксовано найбільшу (порівняно з вибірками освітян і учнівської молоді загалом) частку старшокласників, які висловлюються за перетворення Донеччини та Луганщини на суб'єктів Російської Федерації, – 9,5 %. Тобто відверто проросійської орієнтації дотримується майже кожен десятий учень.

Висновки

1. На звільнених територіях проросійські тлумачення суб'єктами освітнього процесу поточних подій на Донбасі та в Україні в цілому превалюють над проукраїнськими і “питома вага” проросійських тлумачень з часом збільшується. При цьому такі тлумачення нерідко поєднуються з надмірною лояльністю до країни-агресора або й ознаками ідентифікації з ним.

2. Думки та погляди учнів і працівників освіти за змістом суттєво не відрізняються. Однак громадська думка учнів формується більш динамічно і є зазвичай більш поляризованою, ніж у працівників освіти. Це, у свою чергу, дає підстави стверджувати, що не освітяни відіграють вирішальну роль у формуванні думок і поглядів учнів. Вони формуються радше під впливом сім'ї та проросійської пропаганди, яка залишається широкодоступною для молоді на звільнених територіях.

3. На тлі певного посилення проросійських симпатій освітян і старшокласників та зростання їхнього негативізму щодо дій української влади не послаблюються, однак, позитивні тенденції, зафіксовані на звільнених

територіях рік тому. Як і тоді, переважна більшість опитаних не бажає виходу Донбасу зі складу України. Ідеї Новоросії, незалежності ДНР і ЛНР, а також перетворення Донецької та Луганської областей на суб'єктів Російської Федерації поділяє абсолютна меншість опитаних (лише 2 % працівників освіти і ледь більше 13 % старшокласників). Очевидним позитивом є також те, що респонденти здебільшого вважають: попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу. Проте ці позитивні тенденції не слід переоцінювати. Потрібно враховувати зокрема ту обставину, що приблизно кожен п'ятий освітянин і старшокласник усе ще не має визначеної думки щодо перспективи збереження цілісності держави, а 15 % працівників освіти і близько 18 % учнів не визначили своєї позиції стосовно статусу Донецької та Луганської областей.

4. У сукупності результати моніторингу дають підстави говорити про ознаки підвищення рівня соціально-психологічної адаптованості учнівської молоді, що мешкає на звільнених територіях, чого поки що не можна сказати про її вчителів. Психоемоційний стан учнів виявляє тенденцію до поліпшення, тоді як у працівників освіти він не тільки не поліпшується, а й погіршується.

5. Поліпшенню емоційного самопочуття учнів сприяє поступове налагодження стану справ у навчальних закладах. Задовільними є, як правило, і міжособові взаємини у шкільних колективах. Разом з тим не можна закривати очі на те, що кожен п'ятий з опитаних освітян і старшокласників сумнівається в здатності школярів належно вчитися за наявних обставин. Це свідчить про потребу посилення психологічного супроводу навчально-виховного процесу. Більш дієвої психологічної допомоги потребують, зокрема, вимушені переселенці із зони, де відбувалися чи відбуваються нині бойові дії. Проте за умов, що склалися, такий супровід освітяни Донбасу навряд чи можуть здійснювати з належною ефективністю самотужки. Систематичними мають стати "десанти" професійних психологів зі столиці України на звільнені території, що передбачає відповідне державне фінансування відряджень.

6. Психоемоційний стан суб'єктів освітнього процесу на звільнених територіях істотно залежить від їхньої громадсько-політичної позиції:

респонденти з патріотичною позицією зазвичай значно частіше, ніж ті, хто дотримується проросійської позиції, переживають позитивні почуття як сприймаючи поточні події, так і думаючи про майбутнє країни. Це, у свою чергу, ставить під сумнів поширену думку про потребу “деполітизованих” підходів до проблеми психологічної допомоги. Слід усвідомлювати, що достатньо ефективною вона буде лише в тому разі, якщо поєднуватиметься з відповідними просвітницькими заходами, суттєвими зрушеннями в громадській думці освітян, ненав’язливим, але цілеспрямованим формуванням патріотичного світогляду молоді.

7. Незважаючи на загалом однакові умови проживання в ситуації воєнного конфлікту, виявлено деякі відмінності у громадській думці та психоемоційному стані донеччан і луганчан. На Донеччині проросійські тлумачення суб’єктами освітнього процесу поточних подій, лояльне ставлення до країни-агресора та критичні оцінки рішень і дій української влади простежуються, як правило, більшою мірою, тоді як на Луганщині дужче відчувається поляризація громадської думки з тих самих питань. Більш виразні патріотичні орієнтації кореспондують, у свою чергу, з дещо кращим емоційним самопочуттям луганських старшокласників, порівняно вищим рівнем їхньої соціально-психологічної адаптованості. Проте виразніша проукраїнська позиція луганчан спостерігається далеко не завжди і не є достатньо послідовною.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИБІРКОВИХ СУКУПНОСТЕЙ ОПИТАНИХ І РОЗПОДІЛИ ВІДПОВІДЕЙ НА ЗАПИТАННЯ АНКЕТИ

Опитування працівників освіти і старшокласників, результати якого подаються нижче, проведено Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України 27 листопада – 30 грудня 2015 року в рамках моніторингу громадської думки і психоемоційного стану суб'єктів освітнього процесу на звільнених територіях Донбасу. Методом інтерв'ювання опитано 402 працівники освіти і 654 учні 10–11-х класів на звільнених територіях Донецької і Луганської областей (приблизно порівну в обох областях).

Основні характеристики вибіркової сукупності працівників освіти:

чоловіки – 9,9%;

жінки – 90,1%;

за національністю:

українці – 87,2%;

росіяни – 11,3%;

особи інших національностей – 1,5%;

за посадою:

адміністратор школи (директор, завуч) – 4,1%;

учитель – 94,0%;

соціальний педагог – 0,3%;

шкільний психолог – 0,5%;

працівник бібліотеки – 0,8%;

інша посада – 0,3%.

Основні характеристики вибіркової сукупності старшокласників:

учні 10-го класу – 49,4%;

учні 11-го класу – 50,6%;

хлопці – 49,9%;

дівчата – 50,1%;

за національністю:

українці – 86,5%;

росіяни – 10,2%;

особи інших національностей – 3,3%.

Для забезпечення відповідності характеристик вибіркової сукупності параметрам генерального масиву отримані дані було піддано процедурі зважування за регіональною ознакою.

Результати опитування порівнюються з даними першого “зрізу” моніторингу, проведеного в грудні 2014 року. Наведені нижче розподіли відповідей на запитання анкети для зручності користування розміщено в порядку, що відповідає їхньому описові.

Розподіл відповідей на запитання **“Як Ви вважаєте, у правильному чи неправильному напрямі розвиваються події в Україні?”** (у %)

Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу								
працівники освіти					учні 10–11-х класів			
грудень 2014 р.		грудень 2015 р.		грудень 2014 р.		грудень 2015 р.		
однозначно у правильному	4,4	17,9	6,4	21,6	2,8	12,2	1,9	12,4
скоріше у правильному	13,5		15,2		9,4		10,5	
скоріше у неправильному	32,2	51,4	29,5	45,7	27,4	59,8	28,3	61,4
однозначно у неправильному	19,2		16,2		32,4		33,1	
важко відповісти	30,7		32,8		28,0		26,1	

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

Донецька область					Луганська область			
працівники освіти		учні 10–11-х класів		працівники освіти		учні 10–11-х класів		
однозначно у правильному	7,2	21,0	1,7	11,5	4,5	23,1	2,5	15,0
скоріше у правильному	13,8		9,8		18,6		12,5	
скоріше у неправильному	30,8	48,7	26,8	60,0	26,1	37,7	32,0	65,0
однозначно у неправильному	17,9		33,2		11,6		33,0	
важко відповісти	30,3		28,5		39,2		20,0	

Розподіл відповідей на запитання **“Які почуття викликають у Вас події, що відбуваються нині в Україні?”** (у %)

Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу				
працівники освіти		учні 10–11-х класів		
грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	
надія, оптимізм	27,6	25,6	27,1	29,2
гордість	9,5	6,1	6,3	7,7
співчуття	36,6	38,6	43,9	45,7
впевненість у майбутньому	4,4	3,5	11,0	9,0
радість	3,2	0,0	0,4	1,9
тривога	66,1	76,9	57,8	51,0
страх	39,5	33,9	43,5	37,7
гнів, лють	21,2	25,4	33,3	36,5
образ	22,9	26,2	26,8	24,5
горе	33,4	32,3	38,3	36,9
відчай, песимізм	23,4	23,6	14,5	17,9
ненависть	5,6	4,7	17,5	21,8
інше	6,1	5,3	4,8	7,5
важко відповісти	3,4	3,5	8,4	6,9

Примітка. Сума перевищує 100%, оскільки респонденти мали можливість обирати кілька варіантів відповіді.

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів	працівники освіти	учні 10–11-х класів
надія, оптимізм	26,0	30,1	24,5	27,0
гордість	5,6	5,5	7,5	13,5
співчуття	39,8	46,2	35,5	44,5
впевненість у майбутньому	4,1	9,3	2,0	8,0
радість	0,0	1,7	0,0	2,5
тривога	76,5	48,3	78,0	58,0
страх	34,2	36,9	33,0	40,0
гнів, лють	25,5	34,3	25,0	42,0
образа	28,1	23,7	21,5	26,5
горе	31,1	35,2	35,5	41,5
відчай, песимізм	25,0	16,5	20,0	21,5
ненависть	5,6	22,5	2,5	20,0
інше	5,6	8,1	4,5	6,0
важко відповісти	4,1	8,1	2,0	4,0

Розподіл відповідей на запитання **“Яке з наведених нижче двох визначень збройного конфлікту на Донбасі Ви поділяєте?”** (у %)

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів	
	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.
народна війна України проти окупантів	32,1	28,4	28,9	25,3
нікому не потрібна війна, яку розв’язала нинішня українська влада	31,1	36,0	37,5	45,1
важко відповісти	36,7	35,6	33,6	29,6

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів	працівники освіти	учні 10–11-х класів
народна війна України проти окупантів	26,9	19,6	32,0	40,2
нікому не потрібна війна, яку розв’язала нинішня українська влада	37,8	46,8	31,5	40,7
важко відповісти	35,2	33,6	36,5	19,1

Розподіл відповідей на запитання “Хто, на Вашу думку, насамперед несе відповідальність за ту ситуацію, яка нині склалася в Україні?” (у %)

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів	
	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.
старе керівництво країни на чолі з В. Януковичем	39,0	35,8	38,1	27,9
нове керівництво країни на чолі з П. Порошенком	40,7	46,0	39,2	43,5
Російська Федерація	27,7	21,7	26,6	26,0
країни Європейського Союзу та США	15,1	16,6	21,4	18,9
самі громадяни України	15,3	24,0	18,0	18,7
місцева влада	8,9	5,4	8,7	5,5
інший	4,0	1,2	2,4	2,0
важко відповісти	19,0	17,4	17,1	19,6

Примітка. Сума перевищує 100%, оскільки респонденти мали можливість обирати кілька варіантів відповіді.

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів	працівники освіти	учні 10–11-х класів
старе керівництво країни на чолі з В. Януковичем	35,7	23,9	36,0	38,0
нове керівництво країни на чолі з П. Порошенком	46,4	40,2	45,0	52,0
Російська Федерація	21,4	22,6	22,5	34,5
країни Європейського Союзу та США	15,8	21,8	18,5	11,5
самі громадяни України	25,5	15,8	20,0	26,0
місцева влада	4,6	5,6	7,5	5,5
інший	1,5	2,1	0,5	1,5
важко відповісти	16,3	23,5	20,0	9,5

Розподіл відповідей на запитання *“Як Ви вважаєте, чи виправдані ті жертви (серед військових і мирних жителів, а також у сфері економіки регіону), яких зазнала і нині зазнає Україна в зоні АТО?”* (у %)

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу							
	працівники освіти				учні 10–11-х класів			
	грудень 2014 р.		грудень 2015 р.		грудень 2014 р.		грудень 2015 р.	
цілком виправдані	6,2	15,4	2,7	9,9	3,7	14,6	4,5	13,2
скоріше виправдані	9,2		7,2		10,9		8,7	
скоріше невинуваті	29,2	69,3	23,1	72,4	23,1	56,0	23,8	64,2
зовсім невинуваті	40,1		49,3		32,9		40,4	
важко відповісти	15,3		17,7		29,4		22,6	

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область				Луганська область			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів		працівники освіти		учні 10–11-х класів	
цілком виправдані	2,6	10,3	2,6	10,8	3,0	9,0	9,5	19,6
скоріше виправдані	7,7		8,2		6,0		10,1	
скоріше невинуваті	23,0	71,0	21,5	64,0	23,6	76,4	29,6	64,8
зовсім невинуваті	48,0		42,5		52,8		35,2	
важко відповісти	18,8		25,3		14,6		15,6	

Розподіл відповідей на запитання *“Наскільки ефективними, на Вашу думку, є заходи української влади щодо запобігання жертвам серед мирного населення в зоні АТО?”* (у %)

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу							
	працівники освіти				учні 10–11-х класів			
	грудень 2014 р.		грудень 2015 р.		грудень 2014 р.		грудень 2015 р.	
цілком ефективні	4,7	17,8	2,6	17,1	2,0	14,4	3,3	20,3
скоріше ефективні	13,1		14,5		12,4		17,0	
скоріше неефективні	32,5	60,3	33,3	58,0	32,1	59,0	33,4	56,5
зовсім неефективні	27,8		24,7		26,9		23,1	
важко відповісти	21,9		24,9		26,7		23,1	

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область				Луганська область			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів		працівники освіти		учні 10–11-х класів	
цілком ефективні	2,6	18,7	3,4	18,9	2,5	13,0	3,0	24,1
скоріше ефективні	16,1		15,5		10,5		21,1	
скоріше неефективні	32,6	56,4	31,8	54,1	35,0	62,0	37,7	62,8
зовсім неефективні	23,8		22,3		27,0		25,1	
важко відповісти	24,9		27,0		25,0		13,1	

Розподіл відповідей на запитання **“Чи підтримуєте Ви призупинення урядом України виплати пенсій, соціальної допомоги та зарплат бюджетникам на захоплених територіях до відновлення там української влади?”** (у %)

Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу								
працівники освіти					учні 10–11-х класів			
грудень 2014 р.		грудень 2015 р.		грудень 2014 р.		грудень 2015 р.		
однозначно так	5,5	20,6	12,3	29,6	8,0	20,6	10,9	22,5
скоріше так	15,1		17,3		12,6		11,6	
скоріше ні	27,3	66,8	27,3	52,0	23,5	62,6	24,0	65,0
однозначно ні	39,5		24,7		39,1		41,0	
важко відповісти	12,7		18,4		16,7		12,5	

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

Донецька область					Луганська область			
працівники освіти		учні 10–11-х класів		працівники освіти		учні 10–11-х класів		
однозначно так	12,8	30,2	9,4	18,3	11,0	28,0	15,0	33,5
скоріше так	17,4		8,9		17,0		18,5	
скоріше ні	28,7	53,3	25,1	67,7	23,5	48,5	21,0	58,0
однозначно ні	24,6		42,6		25,0		37,0	
важко відповісти	16,4		14,0		23,5		8,5	

Розподіл відповідей на запитання **“Чи підтримуєте Ви рішення Кабінету Міністрів України про виведення всіх закладів і держпідприємств, у тому числі вищих і середніх навчальних закладів, із тимчасово окупованих територій?”** (у %)

Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу								
працівники освіти					учні 10–11-х класів			
грудень 2014 р.		грудень 2015 р.		грудень 2014 р.		грудень 2015 р.		
однозначно так	20,9	55,1	32,0	60,1	20,1	46,3	19,7	48,1
скоріше так	34,2		28,1		26,2		28,4	
скоріше ні	13,5	25,8	11,2	16,0	15,4	22,3	15,7	23,9
однозначно ні	12,3		4,8		6,9		8,2	
важко відповісти	19,0		24,0		31,4		28,1	

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область				Луганська область			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів		працівники освіти		учні 10–11-х класів	
однозначно так	30,8	59,5	16,6	43,4	35,0	61,5	27,5	60,0
скоріше так	28,7		26,8		26,5		32,5	
скоріше ні	11,8	17,4	15,7	23,4	9,5	12,0	15,5	25,0
однозначно ні	5,6		7,7		2,5		9,5	
важко відповісти	23,1		33,2		26,5		15,0	

Розподіл відповідей на запитання “Яку з наведених нижче думок щодо Мінських угод Ви поділяєте?”, у %

	Працівники освіти і старшокласники визволених територій Донбасу	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів
Мінським угодам немає альтернативи, їх виконання – єдиний шанс досягти миру на Донбасі	20,8	13,6
Мінські угоди не працюють, потрібен інший шлях залагодження воєнного конфлікту на Донбасі	54,1	50,1
важко відповісти	25,1	36,3

За територіальною ознакою:

	Донецька область		Луганська область	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів	працівники освіти	учні 10–11-х класів
Мінським угодам немає альтернативи, їх виконання – єдиний шанс досягти миру на Донбасі	20,4	12,3	21,8	17,1
Мінські угоди не працюють, потрібен інший шлях залагодження воєнного конфлікту на Донбасі	57,7	47,5	44,7	56,8
важко відповісти	21,9	40,3	33,5	26,1

Розподіл відповідей на запитання “Чи згодні Ви з тими, хто вважає, що Європа і США залишили нас сам на сам з агресором?” (у %)

	Працівники освіти і старшокласники визволених територій Донбасу							
	працівники освіти				учні 10–11-х класів			
	грудень 2014 р.		грудень 2015 р.		грудень 2014 р.		грудень 2015 р.	
цілком згоден	4,7	19,1	2,4	19,5	7,0	28,0	6,6	21,3
скоріше згоден	14,4		17,1		21,0		14,7	
скоріше не згоден	24,6	36,3	28,4	44,7	17,0	26,6	29,5	40,1
зовсім не згоден	11,7		16,3		9,6		10,6	
важко відповісти	44,5		35,9		45,4		38,7	

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область				Луганська область			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів		працівники освіти		учні 10–11-х класів	
цілком згоден	3,2	22,7	6,4	21,7	0,5	11,5	7,0	20,0
скоріше згоден	19,5		15,3		11,0		13,0	
скоріше не згоден	25,8	43,2	23,4	34,0	35,0	48,5	45,0	55,5
зовсім не згоден	17,4		10,6		13,5		10,5	
важко відповісти	34,2		44,3		40,0		24,5	

Розподіл відповідей на запитання *“Чи згодні Ви з тим, що гарантією перемир’я і миру на Донбасі може бути тільки надійність української армії?”*, у %

	Працівники освіти і старшокласники визволених територій Донбасу			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів	
цілком згоден	15,6	38,4	9,5	28,0
скоріше згоден	22,8		18,5	
скоріше не згоден	21,1	37,0	24,6	44,9
зовсім не згоден	15,9		20,3	
важко відповісти	24,6		27,1	

За територіальною ознакою:

	Донецька область				Луганська область			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів		працівники освіти		учні 10–11-х класів	
цілком згоден	16,4	39,5	8,5	25,6	13,5	35,5	12,0	34,0
скоріше згоден	23,1		17,1		22,0		22,0	
скоріше не згоден	22,6	38,5	21,4	42,8	17,5	33,5	33,0	50,5
зовсім не згоден	15,9		21,4		16,0		17,5	
важко відповісти	22,1		31,6		31,0		15,5	

Розподіл відповідей на запитання “Якими з наведених нижче слів Ви б охарактеризували своє особисте ставлення сьогодні до Росії?”, у %

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів	
	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.
сусід	40,3	44,3	44,6	51,1
партнер	13,2	16,7	22,6	22,9
друг	5,0	7,2	19,6	23,6
конкурент	6,0	8,0	7,8	8,6
союзник	5,5	6,8	16,7	19,3
інтегратор пострадянських держав	10,0	8,4	5,7	4,5
старший брат	3,2	2,0	10,9	16,2
приклад для наслідування	1,5	2,0	8,3	9,9
ворог	10,4	14,3	18,5	20,3
батьківщина-мати	2,0	1,4	6,5	8,2
агресор	29,9	35,6	31,3	38,3
інше	3,0	2,9	5,4	3,0
важко відповісти	21,9	19,6	18,5	11,6

Примітка. Сума перевищує 100%, оскільки респонденти мали можливість обирати кілька варіантів відповіді.

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів	працівники освіти	учні 10–11-х класів
сусід	44,6	50,4	43,7	53,0
партнер	18,7	23,3	11,6	22,0
друг	6,7	25,4	8,5	19,0
конкурент	7,8	8,9	8,5	8,0
союзник	6,7	20,3	7,0	16,5
інтегратор пострадянських держав	9,3	4,2	6,0	5,0
старший брат	1,6	17,8	3,0	12,0
приклад для наслідування	1,6	11,0	3,0	7,0
ворог	14,0	16,9	15,1	29,0
батьківщина-мати	1,6	8,5	1,0	7,5
агресор	35,2	33,9	36,7	49,5
інше	3,1	3,4	2,5	2,0
важко відповісти	18,7	13,1	22,1	7,5

Розподіл відповідей на запитання *“Якби це залежало від Вас, яке майбутнє Ви особисто обрали б для Донеччини та Луганщини?”* (у %)

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів	
	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.
збереження нинішнього статусу областей України	55,7	58,0	47,8	49,6
автономія у складі України	19,4	23,6	15,5	15,6
незалежні державні утворення ДНР та ЛНР	0,7	0,5	4,1	3,2
незалежна республіка Новоросія	2,0	0,4	3,3	4,5
суб'єкти Російської Федерації	3,0	1,1	6,3	5,4
інше	2,7	1,3	1,7	4,0
важко відповісти	16,4	15,1	21,2	17,6

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів	працівники освіти	учні 10–11-х класів
збереження нинішнього статусу областей України	57,2	46,4	60,0	58,0
автономія у складі України	26,8	17,0	15,5	12,0
незалежні державні утворення ДНР та ЛНР	0,5	2,6	0,5	5,0
незалежна республіка Новоросія	0,5	5,5	0,0	2,0
суб'єкти Російської Федерації	1,5	3,8	0,0	9,5
інше	1,0	4,3	2,0	3,5
важко відповісти	12,4	20,4	22,0	10,0

Розподіл відповідей на запитання *“Чи вважаєте Ви, що попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу?”* (у %)

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів	
	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.
так, бо того, що об'єднує громадян України, значно більше, ніж того, що роз'єднує	64,0	72,6	59,3	60,9
ні, Україна занадто різна, і в одній державі нам не ужитися	11,2	6,9	17,6	17,6
важко відповісти	24,8	20,5	23,0	21,5

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів	працівники освіти	учні 10–11-х класів
так, бо того, що об'єднує громадян України, значно більше, ніж того, що роз'єднує	71,6	57,2	75,0	70,5
ні, Україна занадто різна, і в одній державі нам не ужитися	7,2	17,8	6,0	17,0
важко відповісти	21,1	25,0	19,0	12,5

Розподіл відповідей на запитання “Які почуття Ви переживаєте, думаючи про майбутнє країни?” (у %)

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів	
	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.
надію	52,1	47,3	46,1	52,7
оптимізм	11,4	15,2	13,6	13,9
впевненість у майбутньому	10,6	8,6	18,2	16,9
песимізм	10,9	11,7	11,2	11,3
тривогу	55,8	62,1	41,0	38,9
страх	21,0	23,1	19,5	14,1
інше	2,2	1,2	3,1	2,8
важко відповісти	4,2	3,7	12,7	13,6

Примітка. Сума перевищує 100%, оскільки респонденти мали можливість обирати кілька варіантів відповіді.

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів	працівники освіти	учні 10–11-х класів
надію	45,9	49,4	51,0	61,3
оптимізм	14,3	10,7	17,5	22,1
впевненість у майбутньому	9,2	15,9	7,0	19,6
песимізм	13,3	11,2	7,5	11,6
тривогу	62,8	40,8	60,5	34,2
страх	24,5	13,3	19,5	16,1
інше	1,5	2,6	0,5	3,5
важко відповісти	3,1	17,2	5,5	4,5

Розподіл відповідей на запитання *“Чи потребує, на Вашу думку, Україна започаткування загальнонаціонального діалогу щодо проекту майбутнього держави?”* (у %)

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів	
	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.
так, потребує невідкладно	50,0	39,9	35,6	34,1
так, але після залагодження воєнного конфлікту	27,9	37,2	29,9	40,9
ні, не потребує – досить уже порожньої балаканини	8,2	10,4	9,3	8,0
інша думка	0,5	0,3	2,0	0,6
важко відповісти	13,4	12,3	23,2	16,4

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів	працівники освіти	учні 10–11-х класів
так, потребує невідкладно	38,7	31,1	43,0	42,0
так, але після залагодження воєнного конфлікту	39,2	40,9	32,0	41,0
ні, не потребує – досить уже порожньої балаканини	11,3	7,7	8,0	9,0
інша думка	0,0	0,4	1,0	1,0
важко відповісти	10,8	20,0	16,0	7,0

Розподіл відповідей на запитання *“Як Ви оцінюєте стан освітньої галузі на звільнених територіях Донбасу?”* (у %)

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу							
	працівники освіти				учні 10–11-х класів			
	грудень 2014 р.		грудень 2015 р.		грудень 2014 р.		грудень 2015 р.	
однозначно позитивно	15,0	62,8	19,8	73,7	18,4	53,9	17,4	62,2
скоріше позитивно	47,8		53,9		35,5		44,8	
скоріше негативно	12,5	15,7	14,4	14,8	8,3	12,0	13,1	17,0
однозначно негативно	3,2		0,4		3,7		3,9	
важко відповісти	21,6		11,5		34,0		20,7	

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область				Луганська область			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів		працівники освіти		учні 10–11-х класів	
однозначно позитивно	21,8	78,7	18,4	61,6	14,6	60,8	15,0	64,0
скоріше позитивно	56,9		43,2		46,2		49,0	
скоріше негативно	10,2	10,7	10,3	15,0	25,6	25,6	20,5	22,5
однозначно негативно	0,5		4,7		0,0		2,0	
важко відповісти	10,7		23,5		13,6		13,5	

Розподіл відповідей на запитання **“Як Ви оцінюєте якість освіти, яку забезпечує сучасна українська освітня система?”** (у %)

	Працівники освіти і старшокласники визволених територій Донбасу			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів	
	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.
висока	13,1	14,2	22,8	18,1
середня	67,0	64,8	55,2	63,7
низька	14,0	15,6	10,2	9,5
важко відповісти	5,9	5,3	11,7	8,8

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів	працівники освіти	учні 10–11-х класів
висока	15,2	17,5	11,6	19,5
середня	64,5	62,8	65,8	66,0
низька	15,2	9,8	16,6	8,5
важко відповісти	5,1	9,8	6,0	6,0

Розподіл відповідей на запитання **“Як Ви думаєте, чи змінився і як саме емоційний стан учнів Вашої школи від початку навчального року і до сьогоднішнього дня?”** (у %)

	Працівники освіти звільнених територій Донбасу	
	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.
змінився в кращий бік	19,6	26,8
не змінився	35,0	42,6
змінився в гірший бік	30,3	18,1
важко відповісти	15,2	12,6

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область	Луганська область
змінився в кращий бік	27,1	26,0
не змінився	44,8	37,0
змінився в гірший бік	16,1	23,0
важко відповісти	12,0	14,0

Розподіл відповідей на запитання *“Чи здатні, на Вашу думку, школярі належним чином вчитися в тій ситуації, що склалася на сьогоднішній день у регіоні?”* (у %)

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу							
	працівники освіти				учні 10–11-х класів			
	грудень 2014 р.		грудень 2015 р.		грудень 2014 р.		грудень 2015 р.	
однозначно так	14,0	55,9	23,1	73,5	12,8	51,3	16,8	62,9
скоріше так	41,9		50,4		38,5		46,1	
скоріше ні	29,7	36,8	16,7	20,2	26,5	36,9	16,6	21,3
однозначно ні	7,1		3,5		10,4		4,7	
важко відповісти	7,4		6,2		11,7		15,9	

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область				Луганська область			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів		працівники освіти		учні 10–11-х класів	
однозначно так	23,6	72,8	15,0	57,7	22,0	75,5	21,6	76,4
скоріше так	49,2		42,7		53,5		54,8	
скоріше ні	16,4	19,5	17,5	22,2	17,5	22,0	14,1	18,6
однозначно ні	3,1		4,7		4,5		4,5	
важко відповісти	7,7		20,1		2,5		5,0	

Розподіл відповідей на запитання *“Чи задовольняють Вас взаємини, що склалися на сьогоднішній день між учнями Вашої школи?”* (у %)

	Старшокласники звільнених територій Донбасу			
	грудень 2014 р.		грудень 2015 р.	
цілком так	39,0	80,2	40,1	85,0
скоріше так	41,2		44,9	
скоріше ні	9,5	12,3	4,9	7,9
зовсім ні	2,8		3,0	
важко відповісти	7,4		7,1	

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	цілком так	42,8	82,2	33,0
скоріше так	39,4	59,0		
скоріше ні	4,7	8,5	5,5	6,5
зовсім ні	3,8		1,0	
важко відповісти	9,3		1,5	

Розподіл відповідей на запитання **“Чи задовольняють Вас взаємини, що склалися на сьогоднішній день між учителями й учнями Вашої школи?”** (у %)

	Старшокласники звільнених територій Донбасу			
	грудень 2014 р.		грудень 2015 р.	
цілком так	34,9	80,5	34,2	81,9
скоріше так	45,6		47,7	
скоріше ні	9,8	12,0	6,8	9,5
зовсім ні	2,2		2,7	
важко відповісти	7,4		8,6	

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	цілком так	38,3	83,0	23,7
скоріше так	44,7	55,6		
скоріше ні	4,7	7,3	12,1	15,1
зовсім ні	2,6		3,0	
важко відповісти	9,8		5,6	

Розподіл відповідей на запитання **“Чи є у Вашій школі вчителі й учні, які вимушено переселились із зони, де відбуваються або відбувалися активні бойові дії?”** (у %)

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів	
	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.
так	94,8	97,0	92,1	92,2
ні	3,0	1,6	3,5	1,4
важко відповісти	2,2	1,4	4,4	6,3

Довідково. Відповіді респондентів на запитання **“Чи є Ви вимушеним переселенцем з іншого населеного пункту Донбасу?”** розподілилися так (у %):

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів	
	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.
так	1,2	4,0	9,1	10,8
ні	88,8	91,6	85,5	88,3
не відповіли	10,0	4,4	5,4	0,9

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів	працівники освіти	учні 10–11-х класів
так	98,0	91,9	94,5	93,0
ні	0,5	0,8	4,5	3,0
важко відповісти	1,5	7,2	1,0	4,0

Розподіл відповідей на запитання *“Якщо у Вашій школі є вимушені переселенці, то чи надає їй колектив їм та їхнім сім’ям відповідну моральну й матеріальну підтримку?”* (у %)

	Працівники освіти і старшокласники звільнених територій Донбасу			
	працівники освіти		учні 10–11-х класів	
	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.	грудень 2014 р.	грудень 2015 р.
надає достатньо активно	60,7	70,4	32,4	39,0
надає, але недостатньо	25,6	20,1	24,5	16,1
практично не надає	3,5	3,1	10,3	11,5
важко відповісти	10,2	6,5	32,8	33,5

За територіальною ознакою (на момент останнього опитування):

	Донецька область		Луганська область	
	працівники освіти	учні 10–11-х класів	працівники освіти	учні 10–11-х класів
надає достатньо активно	71,3	35,6	68,0	47,5
надає, але недостатньо	19,5	15,9	21,5	16,5
практично не надає	3,1	12,4	3,0	9,0
важко відповісти	6,2	36,1	7,5	27,0

Серед старшокласників, які є вимушеними переселенцями (на момент останнього опитування):

	По вибірці в цілому	Донецька область	Луганська область
надає достатньо активно	37,5	37,0	38,9
надає, але недостатньо	3,9	0,0	16,7
практично не надає	22,2	22,2	22,2
важко відповісти	36,4	40,7	22,2

Двомірні розподіли даних, що відображають зв'язок громадсько-політичної позиції респондентів і їхнього психоемоційного стану

● *працівники освіти*

Які почуття викликають у Вас події, що відбуваються нині в Україні?	Яке із наведених нижче двох визначень збройного конфлікту на Донбасі Ви поділяєте?		
	народна війна України проти окупантів	нікому непотрібна війна, яку розв'язала нинішня українська влада	важко відповісти
надія, оптимізм	51,6	13,7	17,7
гордість	14,6	0,0	5,8
співчуття	39,3	38,4	37,3
впевненість у майбутньому	9,4	2,5	0,0
радість	0,0	0,0	0,0
тривога	72,5	89,8	67,8
страх	18,5	45,6	34,2
гнів, лють	20,4	34,6	19,8
образа	13,5	38,6	23,6
горе	28,1	40,4	27,5
відчай, песимізм	7,2	34,3	25,5
ненависть	4,9	6,6	2,9
інше	5,4	4,3	6,4
важко відповісти	1,3	1,0	7,9

● *старшокласники*

Які почуття викликають у Вас події, що відбуваються нині в Україні?	Яке із наведених нижче двох визначень збройного конфлікту на Донбасі Ви поділяєте?		
	народна війна України проти окупантів	нікому непотрібна війна, яку розв'язала нинішня українська влада	важко відповісти
надія, оптимізм	48,2	21,5	25,2
гордість	22,4	3,3	2,0
співчуття	39,5	49,2	46,0
впевненість у майбутньому	21,1	3,7	6,7
радість	5,3	0,0	2,0
тривога	51,7	55,4	44,6
страх	26,1	45,4	36,2
гнів, лють	35,9	46,9	21,7
образа	17,9	37,9	17,3
горе	36,4	43,5	27,5
відчай, песимізм	10,7	23,8	15,3
ненависть	10,9	34,7	11,2
інше	4,7	11,0	4,6
важко відповісти	4,7	1,2	16,5

- *працівники освіти*

Які почуття Ви переживаєте, думаючи про майбутнє країни?	Яке із наведених нижче двох визначень збройного конфлікту на Донбасі Ви поділяєте?		
	народна війна України проти окупантів	нікому непотрібна війна, яку розв'язала нинішня українська влада	важко відповісти
надію	76,5	27,1	43,2
оптимізм	31,7	9,4	8,4
впевненість у майбутньому	12,5	6,4	8,0
песимізм	2,3	21,5	9,7
тривогу	35,7	77,6	67,1
страх	6,7	35,7	24,5
інше	0,0	2,1	1,4
важко відповісти	2,3	3,3	5,5

- *старшокласники*

Які почуття Ви переживаєте, думаючи про майбутнє країни?	Яке із наведених нижче двох визначень збройного конфлікту на Донбасі Ви поділяєте?		
	народна війна України проти окупантів	нікому непотрібна війна, яку розв'язала нинішня українська влада	важко відповісти
надію	69,7	47,0	47,8
оптимізм	28,6	11,1	6,1
впевненість у майбутньому	29,3	13,4	12,1
песимізм	7,7	17,5	4,5
тривогу	31,1	46,2	35,1
страх	4,6	17,7	16,8
інше	2,4	3,6	2,1
важко відповісти	6,6	9,9	24,2

- *працівники освіти*

Які почуття викликають у Вас події, що відбуваються нині в Україні?	Чи вважаєте Ви, що попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу?		
	так, бо того, що об'єднує громадян України, значно більше, ніж того, що роз'єднує	ні, Україна занадто різна, і в одній державі нам не ужитися	важко відповісти
надія, оптимізм	32,9	2,0	8,6
гордість	8,5	0,0	0,0
співчуття	42,1	33,8	29,4
впевненість у майбутньому	4,9	0,0	0,0
радість	0,0	0,0	0,0
тривога	78,2	81,8	71,7
страх	27,8	57,4	46,8
гнів, лють	24,7	44,6	22,2
образа	22,8	55,4	29,4
горе	30,4	48,0	35,0
відчай, песимізм	18,9	42,6	34,6
ненависть	4,3	12,8	3,9
інше	6,5	7,4	0,7
важко відповісти	2,6	0,0	6,1

- *старшокласники*

Які почуття викликають у Вас події, що відбуваються нині в Україні?	Чи вважаєте Ви, що попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу?		
	так, бо того, що об'єднує громадян України, значно більше, ніж того, що роз'єднує	ні, Україна занадто різна, і в одній державі нам не ужитися	важко відповісти
надія, оптимізм	38,5	13,9	15,5
гордість	10,5	3,5	3,5
співчуття	49,2	44,9	36,4
впевненість у майбутньому	11,5	6,9	3,5
радість	2,7	1,7	0,0
тривога	51,8	52,4	47,5
страх	34,8	38,5	45,4
гнів, лють	32,0	57,5	32,1
образа	20,1	43,3	21,6
горе	36,6	41,5	34,2
відчай, песимізм	14,8	25,2	20,9
ненависть	12,7	50,0	24,4
інше	5,8	9,3	10,6
важко відповісти	4,7	2,4	16,9

- *працівники освіти*

Які почуття Ви переживаєте, думаючи про майбутнє країни?	Чи вважаєте Ви, що попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу?		
	так, бо того, що об'єднує громадян України, значно більше, ніж того, що роз'єднує	ні, Україна занадто різна, і в одній державі нам не ужитися	важко відповісти
надію	55,3	15,6	30,4
оптимізм	19,4	7,4	3,5
впевненість у майбутньому	9,1	9,5	6,9
песимізм	8,0	27,0	20,3
тривогу	58,4	81,0	68,9
страх	18,1	40,5	36,4
інше	1,2	5,4	0,0
важко відповісти	1,3	2,0	11,5

- *старшокласники*

Які почуття Ви переживаєте, думаючи про майбутнє країни?	Чи вважаєте Ви, що попри всі зовнішні та внутрішні загрози Україну можна зберегти як єдину державу?		
	так, бо того, що об'єднує громадян України, значно більше, ніж того, що роз'єднує	ні, Україна занадто різна, і в одній державі нам не ужитися	важко відповісти
надію	65,6	31,6	33,3
оптимізм	20,9	1,6	4,2
впевненість у майбутньому	23,0	9,4	5,6
песимізм	8,1	18,0	14,8
тривогу	34,7	59,1	34,6
страх	8,2	25,0	22,0
інше	1,7	4,2	5,0
важко відповісти	8,5	14,8	27,2